ÇIRAĞAN SARAYI. ÇİRAĞAN SARAYI, farsça *çerâğ — çirâğ* („yağlı fitil, mum, kandil ve ışık") kelimesinin, bahçelerde, meydanlarda ve yazlık köşklerde yapılan mevsim donanamsı (kandil donanması) mânasına gelen cemi'şeklidir. Türkçede, zamanla, *çırağan* olarak söylenen bu kelime, umumiyetle, İstanbul'da her hangi bir vesile ile yapılan gece şenlikleri hakkında kullanıldığı gibi, bilhassa, lâle devri (XVIII. asır başı) eğlencelerine („çırağan safası, çırağan sohbetleri") alem olmuştur. Bu devirde sadrâzam Nevşehirli ibrahim Paşa 'nın, zevcesi Fatma sultanın Beşiktaş ile Ortaköy arasında, vaktiyle Kazancı-oğlu bahçesi denen yerdeki yalısında (bk. BOĞAZİÇİ) büyük bir dikkat ve zevkle tanzim edilmiş bahçesinin lâle tarhları arasında türlü kandil ve meş'aleler ile, ekseriya padişahın da hazır bulunduğu, gece donanmaları („bazm-i çirâgân") tertibi (tafsilât için bk. Ahmed Refik, *Ahmed-i şalisin hayatına dâir, Yeni mecmua,* nr. 37,38), bu sâhilsarayın, hattâ, bu yalının yerinde ve civarındaki arsa ve binaların ilhakı ile, bilâhare yapılan muhtelif sarayların da, bundan sonra, bu isimle tanınmasına sebep oldu.

Bu mevkide bilinen ilk mâruf yahyı (Kaya sultan sâhilhânesi, ölm. 1058,) üst katındaki şadırvanını ve bunun san'atkârane yapılmış fıskiyesini Evliya Çelebi (*Seyahatname,* I, 448) 'den öğreniyoruz. Fatma sultanın vefatından (1145) sonra da Çırağan yalısı ihmâl edilmedi. Bilâkis Mahmud I. 'un, yahnin büyük camlı köşkünün yandaki mevlevihâneye bakan tarafını, tamir ve tanzim ettirdiğini ve zaman-zaman buraya geldiğini görüyoruz (1154=1741 tarihli bir vesika için bk. *Başvekâlet arşivi,* Cevdet, saray, nr. 2551). Diğer taraftan, aynı tarihlerde Sâhilhâne-i Çırağan tesmiye

edilen bu yalıda sadrâzam Hacı Ahmed Paşa, daha sonra, Hakim-oğlu Ali Paşa Nemçe ve Fransa elçilerine vakit vakit ziyafetler vermekte ve hattâ onlarla bâzan devlet işlerini müzakere etmekte idi (krş. Sami, Şâkir, Suphi, *Tarih*, İstanbul, 1198, s. 186, 194). Çıraîan yalısının bu asrın sonlarında, Selim III. 'in hemşiresi Beyhan Sultan (ölm. 1240) 'a âit olduğunu görüyoruz (krş. 1206=1794 tarihli sâhilhâne defteri, Millet kütüp.; Dallavaj, *Consianiinople ancien et moderne et deseription des Câtes et is'es de l'archipel et de la Troade,* I, Paris, s. 226). Bir müddet sonra Beyhan Sultan bu yalıyı muayyen bir bedel mukabilinde padişaha terk etti ve Selim III. yaz mevsimlerini burada geçirdi. Padişahın bu yalıyı yeniden yaptırmak tasavvuruna vâkıf olan sadrâzam Yusuf Paşa (ölm. 1234), Çırağan yalısı ile R o d o s l u - y a l ı s ı denen bu yalıyı tamamen
yıktııp yerlerinde yapılacak yeni ve bü. yük bir sâhilsaray plânını Selim III.'e takdim etmiş ise de, o, memleketin her tarafında bir türlü gaile olduğunu ve devletin her şeyden evvel askerin ıslâhına çalışması lüzumunu ileri sürerek, böyle masraflı ve külfetli bina işi açılmasını doğru görmemiş, yalnız, Çırağan yalısının tamirini tensib etmişli. Bu inşaata lüzumlu malzemeyi te'min etmeleri hususunda Selim III. 'in Kocaeli mutasarrıfı ile diğer alâkadarlara verdiği emir, Çırağan sâhilsaı ayının ne çeşit malzemeden, ne suretle yapıldığı hususlarını aydınlattığı kadar, memurların halkı ve hazineyi korumağa büyük bir ehemmiyet vermeleri lüzumunu belirtmek bakımından da kayda değer (krş. *Başvekâlet arşivi,* Cevdet, saray, nr. 5337). Mahmud II. de saltanatı boyunca, Çırağan 1 yazlık olarak kullandı ve saltanatının sonlarına doğru (1252 =

1836), sarayın bulunduğu sahayı, yanındaki Hanım Kadın mescidi ve mektep ile etrafında bulunan diğer binaların yerlerini de katmak suretiyle, genişletti. Çırağan sarayını müteferrik binalar ile yine ahşaptan olmak üzere, daha büyük bir şekilde inşa ettirdi ise de, yapının bittiği sene vefat etti. Halefi Abdülmecid de yeni Çırağan sarayını yazlık ittihaz etmişti. Bâzan Beylerbeyi kasrına gitmekle beraber, mevsimin büyük bir kısmını burada geçirirdi (bk. Tayyar-zade Ata, *Tarih,* İstanbul, 1293, III, 230, 235 ; Lûtfi, *Tarih,* İstanbul, 1328, VIII, 20, 73 ; Hayreddin, *Vesaik-i tarihiye ve siyâsiye,* istanbul, 1326, s. 27; Dr. Spitzer, *Abdülmecid'in sarayında, TOEM,* 1331, sayı 34, s. 599—622). Beşiktaş ile Ortaköy arasında, Beşiktaş mevlevîhânesinin bulunduğu kısım müstesna, bütün sahili işgal eden ve zaman-zaman, ihtiyaca göre, tâdil ve tevsi edilen bu saray 5 binadan mürekkepli ve şimalden cenuba doğru mâbeyn, dâire-i hümayun, harem ve veliaht dâirelerini ihtiva ediyordu. Valde sultan ile kadın efendilerin ve diğerlerinin ikametgâhlarını teşkil eden harem kısmında 20X50 m büyüklüğünde geniş bir salon ve bu salona açılıp da bir kısmı denize bir kısmı bahçeye nazır bulunan bir çok odalar vardı. Binanın iki nihâyetindeki merdivenlerde bir çok sütunlar bulunuyordu. Biri bahçe, diğeri deniz tarafındaki iki medhal ortada bulunuyor ve zemin katının mermer döşeli salonuna açılıyordu ki, bunlardan deniz tarafındaki, rıhtım yerine geçen bir nevi ta-raça idi. Bu kısmın ayrı bahçesi ve ağaçlı geniş bir avlusu olduğu gibi, mabeyin dairesinin bahçesi de, Mecidiye camiinden Yıldız sarayına kadar uzayan, bugünkü Yıldız parkı idi. Çırağan sarayının bahçesi bu parka, o zaman bugünkünden çok daha dar olan sokak üzerinde,

lan demir parmaklıklı, bir köprü ile bağlanmıştı. Mabeyin dâiresinin zemin katı, Dolma-bahçe sarayında olduğu gibi, mızıka salonu olarak kullanılır ve burada, ekseriya padişahın da hazır bulunduğu, konser ve balo ter"-tip edilirdi (tafsilât için bk. Leylâ Hanım ve Yusuf Râzî, *Le Harem Imperial et les Sul-tanes au XIX. siecle,* Paris, 1925, s. 1—18; Blanchard, *Itineraire historiçue et descripüf de Paris d Constantinople,* Paris, 1855, s. 410). Abdülmecid, Doîmabahçe sarayı yapıldıktan sonra, yeniden inşa ettirmek maksadı ile, son zamanlarında Çırağan sarayını yıktırdı ise de, mâlî darlık ve diğer bâzı sebepler ile bundan vazgeçti. Abdülaziz saltanatının ilk senelerinde başlayan Çırağan sarayı inşaatı, bir müddet geri kaldıktan sonra, eskisi gibi devam etmiştir. 1282 (1865/1866)'de Abdüllâziz, 750 m. uzunluğunda bir sahayı kaplayan sahilde, yine muhtelif dâireler hâlinde, inşâsı biten Çırağan sarayına geçti. Saray bu defa tamamen beyaz mermerden ve cephelerinde bir sıra sütunla süslü, muhteşem bir şekilde yaptırılmıştı. Ancak osmanlırönesans mimarî tarzında inşa ettirilen bu sarayın cephesi kâfi derecede mimarî bir tenasüple yapılmadığı ve üzerini dolduran bir çok süs'er ile eski türk-osmanlı san'atı hususiyetlerinin kaybedildiği söylenebilir. iç tezyinatı bakımından ise, daha san'atkârane tertip olunmuştur (krş. *Tanin,* 8 muharrem 1328 = 20 kânun II. 1910, nr. 496/27; Edmondo de Amicis, *Constantinople,* Paris, '885, 376 v.d.; Mehmed Ziya, *istanbul ve Boğaziçi,* İstanbul, 1928, II). Bu esnada mevlevî-hâne, müştemilâtı ile birlikte saraya

ilhak edilmiştir. Çırağan sarayı inşaatı için,
Tophane ve tersanenin mirî sarfiyatından başka bir buçuk
milyon lira sarfedilmesi, hazîne-i hassa
varidatı ile istikraz fazlası ve diğer şekillerle te'min
edilen ve Mısır'dan alınan paraların kâfi
gelmemesi, sonradan bâzı dedi-kodulara yol
açmıştır. Çırağan sarayının Abdülaziz 'in bundan
sonraki saltanatı devrine âit kayda değer bir tarafı
yoktur. Ancak onun hal'i, ölümü ve daha sonraki bâzı
hâdiselere sahne olması kayda değer. Abdülaziz dâima
Çırağan-'da ikamet etmemekle beraber, son zamanlarını
daha z'yâde burada geçiriyordu (krş. Mahmud Kemâl
İnal, *Son sadrâzamlar,* İstanbul, 1940, I, 110).
Hal'inden bir kaç gün evvel, bir akşam üzeri Çırağan
sarayından birdenbire Doîmabahçe sarayına nakletti.
Hal'inden (7 ce-maziyelevvel 1293 = 31 mayıs
1876 salı) sonra, ikametine tahsis olunan Topkapı
sarayını „tengnây-i iztiıap" diye tavsif etmişti.
Mu-rad V. kısa süren saltanatını müteakip, hal'
edildikten sonra (11 şaban 1293=1 eylül
1876), sadrâzam mütercim Rüştü Paşa, Abdül-hamid II.
'den aldığı emir üzerine, mabeyin baş kâtibine keyfiyeti
haber vererek, hal'edi-len padişahın „kapalıca bir araba
içinde riâyetle Çırağan sarayına nakli "lüzumunu bildirmiş
(krş. *Mir'ât-ı şu'ûnât, s.* 105) ve bundan sonra
Murad V. 'in 28 sene süren hayatı hep burada geçmiştir.
Mabeyin müşiri Dâmad Mahmud Paşa tarafından
tertibatı haber alınan, bir rivayete göre de, padişahı
avucu içine almak maksadı ile bizzat kendisi tarafından
tertip edilen bu hâdise hükümetin bir beyannâmesi ile
efkâr-ı umûmiyeye bildirildi ve hâdise böylece kapandı.
Ali Suâvî 'nin tertip ve icra ettiği bir Çırağan sarayı
hâdisesi vardır : Etrafına, içlerinde filibeli Ahmed Paşa

'nm da bulunduğu bir takım tarafdarlar toplayan Ali Suâvî, osmanlı-rus harbi sebebi ile Rumeli 'den ve Kafkasya 'dan kaçıp İstanbul 'a gelen bir kısım muhacirleri de kandırarak, 20 mayıs 1878 (16 cemâziyelevvel 1295 pazartesi) 'de harekete geçti. Müteşebbisler, bir kısmı Mecidiye camii önünde toplanarak, bir kısmı da Kuzguncuktan Ali Suâvî ile birlikte mavnalar ile gelip sarayın rıhtımına çıkarak, iki taraftan hücum ettiler. Bunlar paşa dâiresi ile Serdab köşkü önündeki kapılarda ve rıhtım tarafında mevcut muhafızların silâhlarını alarak, saraydan içeriye girmeğe muvaffak olduktan sonra, Ali Suâvî Murad V. '1 dâiresinde buldu ve ona, kendisini padişah ilân edeceklerini bildirdi ise de, derhâl vak'a mahalline yetişen ve başlarında mirliva Hasan Paşa bulunan Beşiktaş zabıtası ve zırhlılardan çıkan askerler ile, müteşebbisler arasında vuku bulan bir müsademe neticesinde, Ali Suâvî 21 refiki ile maktul düştü. Ahmed Paşa ve diğerleri yakalandı, dîvan-ı harp kararı ile kimi küreğe, kimi kalebendliğe, hapis ve nefy cezalarına çarptırıldı (krş. *Mir'ât-ı hakikat,* III, 139 v.d.; *Abdülhamid-i sâni ve devr-i saltanatı,* II, 434 v.dd.; Abdürrahman Şeref, *Tarih musahabeleri,* İstanbul, 1339, s. 287 v.dd. ; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Ali Suâvî ve Çırağan sarayı vak'ası, Belleten,* 1944, sayı, 29, s. 71 v.dd.). Murad V. 'in, ailesi efradı ile, birlikte vefatına kadar (17 cemâziyelâhır 1322=29 ağustos 1904) ikamet ettiği bu saray, Abdülhamid II. 'in mütemadi ve sıkı bir kontrolü altında bulundu. Meşrutiyetin ilânından sonra Çırağan sarayı meclis-i meb'usana tahsis edildi ve 14 teşrin II. 1909 'da meclisin ikinci içtimâ devresi burada parlak bir merasim ile açıldı. Sarayın yukarı katındaki çok müzeyyen 3 salonun Boğaziçi 'ne nazır olan

birincisinde padişaha mahsus bir taht konmuş, ortadaki salon meb'usan meclisine ve İstanbul tarafındaki

ÇİRÂĞAN SARAYI - ÇİFTLİK.

salon da âyân meclisine tahsis edilmişti. Fakat bina 19 kânun II. 1910 'da, bir kaza yüzünden, yandı. Yangın meb'usan meclisi salonunun üst katında ve muhasebe dâiresinin üzerine tesadüf eden, bahçeye nazır çatı arasında kalorifer bacasından saat alaturka 5 'te çıkmış, 5 saatte saray kamilen yanmıştır. Çırağan sarayının kıymeti bu esnada 3,5—5 milyon lira tahmin ediliyordu (krş. *Tanin,* 2 zilkade 1327 =15 teşrin II. 1909 ; *İkdam,* 8 muharrem, 1328 = 20 kânun II. 1910, nr. 5510; Lûtfi Simâvî, *Sultan Meh-med Reşad Han 'in ve halefinin sarayında gördüklerim,* İstanbul, 1924, s. 73, 88 v.d.).

(M. TAYYİB GÖKBİLGİN.)